

El treball es clou amb unes aclaridores i necessàries conclusions que cal agrair, després del mare-màgnum de dades i informacions que han servit per a analitzar l'estat lingüístic de la comarca de la Ribera d'Ebre, objectiu final de l'obra. Són molt interessants els quadres comparatius de trets lingüístics d'aquests parlars amb la resta de varietats diatòpiques que conformen el català occidental, l'aragonès, el castellà, l'àrab i fins i tot el mossàrab, concepte amb el qual no estem gaire d'acord perquè darrerament hom ha demostrat amb documentació antiga que molts del anomenats mossarabismes no són més que aragonesismes o castellanismes.

Finalment, cal ara referir-nos, ni que sigui molt breument, a l'atles lingüístic. La primera cosa que hem de fer és felicitar la Dra. Olga Cubells per la presentació de les dades en mapes acolorits, que aclareixen molt bé l'espai geogràfic on és vivent tal o tal mot, potser, però, se'n fa difícilosa la lectura en algun cas a causa de la petitesa de la lletra, però ja se sap que mai no plou a gust de tothom.

En suma: ens trobem en presència d'un treball definitiu, una baula més en l'estudi dels parlars espontanis catalans que confereixen personalitat a la llengua i que, amb massa velocitat, són a punt de desaparèixer.

Lluís GIMENO BETÍ
Universitat Jaume I

EIXIMENIS, Francesc (2009 [1383]): *Regiment de la cosa pública*. Versió de Josep PALOMERO. Pròleg d'Albert HAUF. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 205 p.

L'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), de la qual és membre Josep Palomero, va reeditar-ne el novembre de 2009 la versió del *Regiment de la cosa pública* (RCP) de Francesc Eiximenis que havia publicat l'editorial Bromera. Escriptor prolífic, polític i professor, autor de recreacions novel·listiques d'episodis històrics (*Els secrets de Meissen* [1994] o *El tatuatge dels apàtrides* [1997]) i d'una correcta adaptació del *Tirant* (Bromera), Palomero ha sabut acostar l'opuscle de 1383 als lectors d'avui amb una prosa àgil que no traeix en cap moment les intencions del menoret. «Sé i em consta que [el llibre ressenyat] és fruit d'un il·lusionat esforç de reescriptura literària», escriu en el pròleg Albert Hauf, màxim especialista en l'obra d'Eiximenis i President de la Comissió de l'Any Eiximenis que el 2009 commemorà el sisè centenari de la seva mort.

El RCP és la reelaboració en forma de llibre autònom del tercer tractat del *Dotzè del Crestià*, incorporat a la sèrie per estudiar-hi *Com cascuna ciutat e regne és appellada cosa pública, e què és cosa pública* (cap. 357-395). Tant el *Dotzè* com el *Regiment* es van poder llegir, en vida de l'autor i en exemplars convenientment encadenats, a la Sala del Consell de la ciutat. En el RCP, Eiximenis hi va seguir molt de prop els primers capítols del *Communiloquium* del mestre franciscà Joan de Galles, que li proporcionava una anàlisi de les virtuts polítiques de l'antiguitat romana amb un encaix rigorosament cristià. Els capítols 1-20 del *Regiment* prenen la primera distinció del *Communiloquium* com a pauta d'escriptura. La segona meitat de l'opuscle estira un pas molt conegut de la *Philosophia prima* d'Avicenna, llegit també al *Communiloquium*, que alligona respecte a dos temes de gran interès per als administradors municipals: la gestió dels oficis i la inversió del diner públic.

El RCP aclareix tot just començar el significat del concepte *res publica*: és «regne o ciutat o vila o castell o qualsevol semblant comunitat que no sia una casa sola». El RCP no és, per tant, un tractat de regim de ciutats *stricto sensu*. Els fonaments damunt dels quals s'edifica la cosa pública són l'amor i la concòrdia, expressats en la interacció social dels seus membres. Aquesta és la principal tesi de l'obra: la desigualtat estamental fa necessària la cooperació entre els homes, volguda per Déu. La imatge del cos místic, recurrent al llarg de l'opuscle, reforça una proposta de regeneració moral que ha de fer efectiva la pau social.

La proposta eiximeniana de regeneració moral s'adreça per damunt de tot a les classes dirigents, que condicionen amb la seva actuació el comportament dels grups subordinats. Aquesta relació de de-

pendència queda perfectament definida al capítol vuitè, on llegim que els majors han de respectar la llei «de manera diligent, i llavors les persones corrents tenen por de fer el contrari i procuren observar-la quan veuen que ho fan els principals». Eiximenis havia preparat el terreny per arribar a aquesta conclusió amb la tradicional identificació metafòrica entre el príncep i el metge —una associació que confirma que les lleis han de beneficiar el comú de la gent i no només els qui les redacten i les aproven— i amb la puntualització que l'Església condemna les lleis i els costums que tenen finalitats lucratives i no es basen “en la llei de Déu”.

Eiximenis no té cap dubte que l'estricta observació de les lleis és la millor garantia de cohesió i pau social, i no es cansa de proclamar-ho amb l'ajut d'uns recursos retòrics propis del predicador: la primera persona i l'imperatiu, la interpellació constant al lector. Les *autoritates* del capítol 8 permeten concloure que «els que manen no són sinó exemple i espill de les persones corrents»; una afirmació acompanyada, tal com és costum en Eiximenis, d'un contraexemple (cavallers i nobles roben i es comporten com a tirans si veuen que el rei o el “gran prelat” fan el mateix) i d'un corollari moral («Certament, hi ha moltes persones importants que imiten les males obres que veuen fer als més principals»).

El capítol 11 té una importància cabdal en l'evolució del discurs del *Regiment*, atès que Eiximenis hi denuncia amb paraules molt contundents tots els governants que, fent un ús irregular del poder que se'ls ha confiat, incompleixen la llei o bé l'apliquen de manera esbiaixada i castiguen només “el poble menut”. Eiximenis exigeix la justícia social, però també demana a la mà menor que, en cas d'haver estat víctima de l'actuació arbitrària del governant, s'emmiralli en el comportament pacífic de sant Pau.

El capítol 12 desenvolupa la significació de la justícia social, que afavoreix la comunitat sencera alhora que beneficia “a cadascú en particular”, tal com va deixar escrit Ciceró. Eiximenis insisteix encara en la necessitat de preservar l'*statu quo*: la justícia «ensenya a donar a cadascú allò que és seu»: l'obediència als majors, l'ajut als iguals i el consell i la correcció als menors. El menoret descriu el perfil de la persona que és inepta per a l'administració de la justícia i afirma en acabat que l'elecció d'un governant nefast, si s'ha fet “per favor o per odi”, provoca el càstig diví contra la comunitat sencera.

El capítol 15 és un dels capítols centrals del discurs polític del *Regiment* i, per extensió, de tot el *Dotzè*. Eiximenis hi proclama la necessitat que els prínceps respectin els pactes subscrits amb els súbdits i hi enumera els quatre aspectes «en què estava obligat el príncep respecte al súbdit per tal de mantenir vigent la seua lleialtat». M'interessa subratllar ara el primer d'aquests aspectes, «mantenir amb ells íntegrament les lleis i els pactes», i el tercer, «guardar-se de comportar-se com un tirà». Em sembla molt significativa la utilització del mot *mercenari* per definir el príncep tirà, potser deguda a la lectura de textos italians sobre el regiment dels comuns.

Eiximenis allarga aquest capítol perquè vol deixar ben clars els principis morals que ha de respectar el governant. La infidelitat del príncep que no compleix la seva part del pacte explica (sense arribar a justificar-la en el *Regiment*, però sí en alguns capítols del *Dotzè*) la rebel·lió dels vassalls i sovint és la causa de la seva pròpia mort. Eiximenis sent la necessitat de reconduir el discurs cap a una ortodòxia exemplar cada vegada que denuncia la figura del mal príncep. En aquest cas, afirma amb rotunditat que el poble és “naturalment” fidel al príncep bo i que «una de les majors alteracions [...] que té el poble és canviar una forma de governar que durant molts anys ha donat bons resultats». Tot i que en altres casos no va filar tan prim, fa l'efecte que l'Eiximenis del *Regiment* no volia que se li pogués atribuir cap mena de proposta d'alteració de l'ordre establert, d'invitació —explícita o llegida entre línies— a la rebel·lió social.

En el capítol 18 Eiximenis recapitula per recordar quins són els cinc fonaments de la cosa pública i es torna a servir de l'esquema comparatiu de la ciutat material i la ciutat espiritual: la ciutat «que se sustente en els citats cinc fonaments» és figura de «la sagrada ciutat del paradís». Em sembla molt rellevant el fragment en què l'autor afirma que per aconseguir la pau en la comunitat cal «eliminar tota discòrdia, rancor i mala voluntat». El mot *discòrdia* és un concepte clau en els capítols centrals del *Regiment*: és l'antítesi de la *concordia*, un dels fonaments sense els quals la cosa pública no es pot mantenir dempeus. Poc després es repeteix l'argument que tothom qui fa un servei a la cosa pública

n'obté per escriure un benefici personal; una afirmació que es desenvolupa tot seguit en assegurar que aquest benefici és doble: espiritual i temporal, atès que la persona que treballa per a la comunitat obté "fama" o "gran nom" de manera perfectament honesta.

Amb el capítol 21 comença la segona part del *Regiment*, molt més rica en observacions pràctiques tocant a l'administració del regiment de persones i menys deutora de la lletra del *Communiolquium*. La compilació de Joan de Galles proporciona encara la síntesi de la filosofia social d'Avicenna que és la base del discurs del menoret gironí. Avicenna (*Philosophia prima*, tractat X, cap. 4) divideix la comunitat en tres grans grups (regidors, artificials o menestrals i juristes: *dispositores et ministros et legis peritos*), una segmentació que Eiximenis no accepta perquè és insuficient "segons el superior criteri cristià". En comptes de rectificar la proposta del filòsof àrab, cosa que només hauria tingut sentit en un tractat tècnic farcit de *subtilitats* hermenèutiques, el *Regiment* n'aprofita uns consells que són "molt necessaris per al bon regiment de la cosa pública".

Avicenna sosté que l'ociositat ha de ser perseguida implacablement i foragitada de la societat urbana. Aquesta és la tesi del capítol 22 del *Regiment*, que ofereix remeis perquè tothom trobi l'ocupació que li és més escaient. Eiximenis vol que les seves amonestacions serveixin a tots els grups socials i econòmics, de manera que les adapta a la divisió estamental bàsica. Una vegada més, la voluntat d'ajustar-se a l'*statu quo* comporta la simplificació d'un discurs que vol donar resposta a les necessitats d'una societat en crisi. Així, Eiximenis afirma que els "rics hòmens ciutadans" han d'estudiar llibres que els ensenyin a governar i que les "persones corrents" poden prescindir d'aquesta mena de consells, ja que per força han de treballar per poder viure. El problema, doncs, afecta solament els majors, que exerceixen una funció social exemplaritzant atès que el seu comportament determina l'actuació, positiva o negativa, dels estaments inferiors.

Eiximenis es troba davant d'un problema polític de gran magnitud: l'ociositat és la guspira que encén el foc de la discòrdia. Interessat a no deixar res sense garbellar, el menoret afirma que fins i tot la persona malalta "que no puga dedicar-se a res" està capacitada per satisfer una necessitat col·lectiva. Seguint el fil del discurs d'Avicenna, proposa ocupacions que s'adaptin a les persones amb discapacitats físiques i tanca el capítol amb un to sentencios que recupera, amb una petita alteració, la sèrie descendent de les comunitats que llegíem al primer capítol: no s'ha de permetre l'ociositat "ni en el regne, ni en la ciutat, ni en la vila, ni en casa".

El capítol 28 denuncia els excessos que cometien els juristes i els advocats. El capítol 29 està dedicat íntegrament a condemnar la proliferació d'escriuans o notaris. El bloc de capítols en què es denuncia la multiplicació dels professionals de la llei es tanca amb el capítol 31. Amb el capítol 33 comença un altre bloc en què s'analitza, des d'una perspectiva molt més general, la distribució ideal dels oficis en una comunitat contemporània. Eiximenis integra en aquest marc de referència l'ofici del mercader, tan sovint maltractat per la teologia medieval. És molt evident la importància d'aquesta figura en l'equilibri social i econòmic de la comunitat: «[els mercaders] són el tresor de la cosa pública [...] el braç de tot bon negoci i l'acompliment de tots els afers». I encara: «Sense mercaders les comunitats cauen, els prínceps es tornen tirans». L'elogi és convincent i sembla sincer. El mercader és una figura clau de la ciutat medieval, perquè sense ell l'engranatge social es rovella de seguida: tothom el necessita i tothom es beneficia del seu treball. Eiximenis no només destaca la capacitat de treball dels mercaders, sinó també —i això és pla més significatiu— la seva capacitat per fer diners, cosa que aconsegueixen a pesar que "tothom els roba i els furta". El menoret aprecia l'enriquiment personal del mercader, que li permet de ser generós amb les almoines i el converteix en el principal avalador de la *caritas* pública.

Fins aquí la síntesi dels continguts del RCP. Convé tenir en compte que el text de Palomero no és fruit de cap edició crítica de l'opuscle polític —no n'hi ha cap de publicada— i que, com és natural, sota la lletra s'hi dipositen diferents estrats: la lliçó original, l'error del primer copista, l'error o la correcció dels copistes successius, l'error, la correcció o la intervenció voluntària de l'impressor o l'editor, etc. Mentre que del *Dotzè del Crestià* en tenim quatre exemplars (tres manuscrits i una edició incunable: Palmart, 1494), el text del RCP només ens ha pervingut en una edició incunable (Cofman, 1499) que afegeix, als capítols del tercer tractat del *Dotzè* que acabem de repassar, una epístola proemial —sobre

l'autenticitat de la qual hi ha dubtes raonables, tal com recorda Albert Hauf en el pròleg— i un capítol conclusiu. Com és natural, el text versionat per Josep Palomero segueix exclusivament aquest incunable, o, millor dit, l'edició que en va fer l'any 1927 el pare Molins de Rei. Aquesta edició benemèrita va subsanar alguns dels errors de l'incunable de Cofman, però en cap cas no es tracta d'un text establert amb criteris científics.

L'edició crítica del RCP hauria de prendre com a base el manuscrit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó—el testimoni més conservador— per salvar la quantitat ingent d'errors i manipulacions de l'imprès. El text de l'incunable de Cofman és al mateix temps defectuós i innovador respecte dels testimonis del *Dotzè: defectuós* perquè hi detectem una constel·lació d'errors que arriba a sumar, per a només quaranta capítols!, un miler d'unitats; *innovador* perquè conté nombrosos afegits d'extensió i característiques diverses. Aquests errors i innovacions es poden classificar en nou apartats—amb nombroses subdivisions internes— que tracen clarament la distància entre el text imprès per Cofman i el text escrit per Eiximenis 116 anys abans. He pogut aïllar nombrosos errors per addició, omissió, alteració de l'ordre i substitució, és a dir els quatre tipus bàsics d'error de còpia mecànic, però cal afegir-hi una quantitat notable de casos dubtosos—en el límit entre l'error mecànic i l'alteració voluntària del text— i un nombre altíssim d'innovacions que no podem atribuir de cap manera a una mateixa mà.¹ En el cas de l'incunable de Cofman, els àmbits d'intervenció dels copistes, dels editors (o revisors editorials) i potser del mateix Eiximenis semblen interferir-se constantment. Ras i curt: la *variatio* textual de l'incunable no permet tancar totes les lliçons en categories hermètiques.

Dit això, convé repetir que la versió de Josep Palomero es llegeix perfectament—admirablement— bé. És prou interessant la breu *Justificació* que precedeix el text del RCP. Palomero hi explica la gènesi de la primera versió: un text escrit en quatre setmanes de treball intens el mes d'agost del 2003. Aquell text va quedar desat perquè l'escriptor no sabia si volia fer-ne una edició filològica o divulgativa. Tenia nombroses vacil·lacions: la translació a la llengua d'avui d'una paraula en desús; la comprensió encertada d'un modisme; la interpretació correcta d'una citació; l'equivalència ajustada d'un concepte antic. L'objectiu primer, però, era clar: fer una edició modernitzada amb un text molt més planer que no pas el de Barcino 1927. Les exigències del text, «d'una modalitat textual tan rotundament expositivoargumentativa», també: a diferència de la prosa narrativa, que permet el resum i la reescriptura, «l'adaptador ací ha de planar sobre la superfície del text com una au migratòria ho fa sobre l'extensió de la mar, volant rectilíniament sense separar-se del moviment de les ones, o siga, dels dal·tabaixos que, de tant en tant, suscita la veu de l'autor» (p. 17).

Acabaré amb una relació de lliçons de la meua edició crítica provisional del RCP acompanyades del seu equivalent a la versió ressenyada. No cal afegir-hi cap comentari per poder apreciar el rigor, filològic i estilístic, amb què ha treballat Palomero: (cap. 3) banders, e vinyogols o goliarts / facciosos, persones de mala vida, de mala reputació; (cap. 5) gent arredolada / perdularis; (cap. 6) pestilents / extremadament roïns; (cap. 7) a peu axut / sense mullar-se els peus; (cap. 8) los menors / les persones corrents; (cap. 9) los majors / les persones principals; (cap. 10) tostemp estigués en sos peus / fóra sempre ferma i duradora; (cap. 11) afeminat / poc enèrgic; fret e tèbeu / indiferent e distant; (cap. 12) nefaris o inaptes / nefands, inhàbils o ineptes; confusió en la cara / avergonyiment; dejectiu de lurs cases / desmoralització; (cap. 13) que no y caja / que faça aigua; (cap. 15) impeccables / déus perfectes; (cap. 18) fermar e fundar / disposar i establir; (cap. 19) gitaren-lo ab vergonya de la conselleria / el destituir; (cap. 20) ab las dents / pegant-li un mos al coll; (cap. 21) tenen-ne golmeyaries / es peguen grans fartades; (cap. 24) cases ne són desertes / famílies arriben a la fi; entrecuidament / fanfarroneria; (cap. 28)

1. Fixeu-vos en les característiques de la branca del *Regiment* tal com les he pogut classificar: 1) canvis sintàctics: reordenacions, simplificacions i modernitzacions; 2) canvis d'ordre; 3) modificacions lèxiques: simplificacions, modernitzacions i adaptacions; 4) substitucions: amb pèrdua o canvi de sentit, sense alteració significativa del sentit; 5) trivialitzacions i errors induïts pel context; 6) errors paleogràfics: canvis de mot, duplografies; 7) addicions: afavorides pel context, independents del context; 8) lexicalitzacions religioses; 9) omissions: *ex homoioteleuton*, no induïdes pel context: sense alteració significativa del sentit; amb pèrdua de sentit.

puntejar / argüir punts de controvèrsia; (cap. 29) plomada de tinta / traç de tinta fet amb la ploma; (cap. 30) rahonadors / advocats defensors; ab malencolia / irriat; (cap. 36) baraters... diners... trafeguers... mercaders / els que fan tractes fraudulents... diners... els negociants tramposos... mercaders.

Potser en aquest últim exemple s'ha difuminat una rima interna que era, sens dubte, un recurs habitual del predicador. Segurament l'estil d'Eiximenis, tan característic, no es pot imitar del tot en una versió moderna. Sens dubte el text de Palomero —i crec que el menoret hauria estat d'acord amb mi— és propi d'algú que coneix bé i entén allò que ensenya, i sap dir-ho bé i de manera clara.

David GUIXERAS
Universitat de Girona
Institut de Llengua i Cultura Catalanes

Euskararen herri hizkeren atlasa [L'atles de la llengua del país de l'èuscar] (2008), I, Bilbo: Euskaltzaindia, Real Academia de la Lengua Vasca, Académie de la Langue Basque, 642 p.

Introducció.

L'any 2008 es publicà el primer volum de *Euskararen Herri Hizkeren Atlas* (EHHA) —en català, «L'Atlas de les parles del país de l'èuscar». Ha estat una llarga espera des que el 1918 es mencionà la necessitat d'un atlas lingüístic del domini basc al Primer Congrés d'Estudis Bascos, celebrat a Oñate. El projecte de l'Atlas va ser assumit per l'*Euskaltzaindia* en el marc de les jornades de dialectologia de Markina (1983) i tres anys després ja es va constituir l'equip d'enquestadors.

Se l'ha titllat d'haver estat un atlas tardà, que s'hauria d'haver fet abans. I, de fet, aquesta circumstància ha determinat diversos factors de la recerca com ara el tipus d'enquesta, la xarxa de punts d'exploració, l'elecció d'informants i, sobretot, l'objectiu del projecte: aconseguir recollir les formes i variants més antigues, tant en l'àmbit lingüístic com en l'antropològic, abans que siguin engolides per l'oblit.

Sigui com sigui, el resultat final de l'*EHHA* suposa un material d'àudio de 4.000 hores de gravació, el qual està disponible per a consulta a la Biblioteca Azkue de l'*Euskaltzaindia* des de 1996. Les dades transcrits, per la seva banda, s'han publicat en format llibre i CD-ROM, i està prevista encara una versió *on-line*. Apareixen ordenades per pregunta en AFI per províncies i localitats. El CD-ROM alhora permet confeccionar nous mapes a l'usuari.

Els enquestadors han recollit material a partir de 2.857 preguntes, de les quals 2.163 cercaven informació lèxica, 595 morfològica, 62 sintàctica i 37 fonètica. Val a dir, però, que de les 2.857 només 1.925 es feren arreu, ja que 238 eren formulades només quan les particularitats de la població així ho permetien. Així doncs, per exemple, les referents a la pesca només es feien en localitats costaneres.

Característiques metodològiques de l'*EHHA*: punts d'enquesta, informants, enquestadors.

A l'hora de traçar la xarxa de llocs d'enquesta es tingueren en compte factors com ara el relleu, la situació sociolingüística de la llengua, la història, les diòcesis i els mercats. D'aquesta manera es va aconseguir fixar 145 llocs d'enquesta: 15 a Lapurdi, 16 a la Baixa Navarra, 12 a Zuberoa, 36 a Biscaia, 1 a Àlaba, 36 a Guipúscoa i 27 a la Comunitat Foral de Navarra.

Quant a la tria d'informants, s'ha optat per informants d'edat avançada, originaris de la localitat amb família al municipi en què es feia l'enquesta; i, si es podia, eren preferibles aquells que havien sortit poc o gens del poble. Sobta, però, en aquest punt observar que el nombre d'informants és en alguns casos molt desigual. Així, a tall d'exemple, a la localitat d'Azkaine en trobem tretze, mentre que a Oiartzun només un. D'altra banda, la selecció no feia distinció sexual, malgrat que es preguntava més als homes per les feines del camp i a les dones per les domèstiques.

El grup d'enquestadors, sota la supervisió de l'equip tècnic de la Comissió de Dialectologia de l'*Euskaltzaindia*, havia estat prèviament format per tal que donessin la mateixa o semblant resposta a les informacions que rebien dels informadors. A banda de formular de preguntes, feien servir icones,